

Валентина Кравчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ПРОСТОРОВИЙ ПОВОРОТ У ПРАВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ

Визначено основи філософсько-правового розуміння просторового повороту та його впливу на право, що дає нові можливості для дослідження права та державно-правових явищ. Доведено, що з двох концепцій простору, що існують на сьогодні, топографічної та топологічної, більш результативною є топологічна концепція простору, що акцентує увагу на його нефізичній формі та уможливорює змістовну характеристику права. Здійснено аналіз джерел, який дозволяє стверджувати, що доцільно розрізняти суб'єктивний та об'єктивний правовий простір, причому перший є більшою мірою реляційним, а другий – субстанціальним.

Ключові слова: філософія права, онтологія, простір, просторовий поворот, топологія, правовий простір, право.

Кравчук В.

Пространственный поворот в праве: философско-правовое понимание

Определено основы философско-правового понимания пространственного поворота и его влияния на право, что дает новые возможности для исследования права и государственно-правовых явлений. Доказывает, что из двух существующих концепций пространства, топографической и топологической, более результативной является топологическая концепция. Она акцентирует внимание на его нефизической форме и делает возможным содержательную характеристику права. Проведенный анализ литературных источников позволяет утверждать, что целесообразно различать субъективное и объективное правовое пространство, причем первое является в большей степени реляционным, а второе – субстанциальным.

Ключевые слова: философия права, онтология, пространство, пространственный поворот, топология, правовое пространство, право.

Kravchuk V.

Spatial turn in law: philosophical and legal understanding

In this article is considered the analysis of the philosophical and legal understanding of spatial turn and its impact on the law, which gives new opportunities for the study of law and state-legal phenomena. The author argues that from the two existing concepts of space, topographical and topological, the topological concept of space, which emphasizes its non-physical form and enables a meaningful characterization of law, is more effective. The analysis of sources makes it possible to argue that it is advisable to distinguish between subjective and objective legal space, the first being more relational, and the second is substantive.

Keywords: legal philosophy, ontology, space, spatial turn, topology, legal space, law.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасній онтологічній філософії досить популярною стала ідея «повороту», так існують антропологічний, теологічний, онтологічний, лінгвістичний, медіальний (їх кількість невпинно зростає), а серед інших, – просторовий поворот.

Поворот як ідея ворття, звернення до витоків, виникла із зародженням самої філософії [1, с. 93]. «Просторовий поворот» підтримують науковці, які акцентують контекст, топос, тілесну складову думки і чуттєвості. Одним із перших, хто звернувся до просторової інтерпретації буття, був Хайдеггер. Його «топографічний» термін «Dasein» налічує багато варіантів перекладу, але включає просторову локалізацію, місце. В тих чи інших варіантах місце активно осмислюється в подальшій філософії.

Сучасні дослідники фіксують зростання в останні роки рефлексії простору в дискурсі соціальних наук. Прикладами є активне поширення просторових термінів: «глобальна мережа», «геополітика», «глобалізація», «віртуальний простір» тощо. Отож, є підстави назвати ситуацію, що склалася в соціальних науках – бумом просторових метафор або просторовим поворотом (Spatial turn) [1, с. 101].

І. Ф. Кононов з цього приводу акцентує увагу на тому, що в умовах першого модерну суспільство як місце місць було ототожнене з нацією, і його межі як рамки інституційного порядку збігалися з державними

кордонами. Це створювало теоретичну оптику, що дозволяє бачити географічний простір тільки як територію, як певний ландшафтний комплекс. Показовим у цьому відношенні є вислів Р. Челлена: «Держава прикріплена до своєї власної землі, вона загине, якщо порушить цей зв'язок». Глобалізація в комплексі з іншими змінами суспільного життя, наголошує науковець, пройняла основи просторової морфології людського суспільства. Реальним місцем місць соціальних процесів стало все людство. Воно втратило загальну політичну форму. Соціальний простір ускладнився за рахунок поширення мережевих структур і віртуалізації. Сучасне суспільство рясніє інституційними розривами. Всі ці зміни неможливо осмислити фрагментарно. Вони вимагають поновлення самого фундаменту соціологічної теорії. Її поняття і граматика повинні відобразити перехід до Другого модерну, частиною якого і стала трансформація просторової морфології суспільного життя. І це важливо не тільки для соціології. Як центр наук про суспільство, вона створює методологічні передумови прогресу всієї спільноти суспільствознавців [2, с. 153].

Таким чином, в останні двадцять років цікавість до простору в гуманітарних науках є очевидною, багато авторів прагнуть «потіснити час, щоб дати місце простору». До проблеми простору звернулися філософи, соціологи, політологи, мовознавці, мистецтвознавці та інші представники гуманітарного знання, зокрема, – правники.

Аналіз останніх досліджень. Якщо просторовий поворот у соціогуманітарних науках загалом досліджувався у працях видатних мислителів минулого та сучасників (П. Бурдьє, Л. фон Візе, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Е. Кассирер, А. Лефевр, Ф. Ратцель, М. Фуко, Дж. Якобс, І. Кононов, В. Савчук, О. Філіпов та ін.), то просторовий поворот у правовій площині ще не був предметом ґрунтовних наукових досліджень, хоча О. В. Богдан вже звернула увагу на надзвичайну актуальність просторового повороту як одного із напрямків дослідження в контексті формування цілісної філософсько-правової концепції правового простору [3, с. 156–160].

Метою публікації є аналіз та оцінка філософсько-правових основ розуміння проблематики просторового повороту в праві.

Виклад основного матеріалу. Наше буття і буття в світі завжди соціально орієнтоване і одночасно визначене у просторі та часі, або географічно й історично опосередковане. Ще Г. В. Ф. Гегель в 1850 р. визнає і позначає істотно рівну вагу між часом та простором, як і між історією та географією [4, с. 168]. І. Кант також розглядав еквівалентність між просторовим і часовим мисленням, стверджуючи, що простір і час рівноцінні [4, с. 169]. Однак просторовий поворот спричинив стратегічну перевагу саме просторових вимірів. Причому простір в контексті просторового повороту суспільно або соціально продукований, тобто якщо ми говоримо про просторове мислення, то маємо на увазі не тільки фізичний простір, але й простір соціальний і простір природи, розуміємо суспільно або соціально-створений простір як динамічний процес.

Важливо підкреслити, що пошук нової концептуалізації простору, що супроводжувався критичним переглядом узвичаєних уявлень про форми просторовості, привів до зміщення акценту «з простору як предмету дослідження (простору самого собою) на простір як проблему, що вимагає нової дослідницької парадигми». В результаті під питанням опинився звичний ізоморфізм між простором, соціумом і державою, оскільки соціальні та технологічні зміни, що визначають розвиток сучасного суспільства, і поява нових форм організації життя виявили дисбаланс між сформованими в науковому, політичному і повсякденному дискурсі трактуваннями простору і реальними просторовими практиками [5]. Концептуалізація сучасних соціально-політичних процесів стає неможливою без урахування їх просторового виміру, тим самим, вимагаючи від дослідників принципово нового бачення аналізу простору та методологічного прояснення просторової проблематики.

Ключовими для просторового повороту, на думку Г. К. Гобрусенко, стають акценти, по-перше, матеріальності простору, по-друге, його реляційності. Якщо з другим можна погодитися, то матеріальність простору не є безсумнівною, хоча дійсно дослідницький фокус зміщується з абстрактних схем (наприклад, абстрактних ландшафтів і регіонів в географії) на конкретні практики, місця, траєкторії. Акцент реляційний пов'язаний з реактуалізацією лейбніціанських ідей, відповідно до яких простір є не субстанційною реальністю, а деяким порядком співіснування, порядком відносин. Реляційно-динамічне трактування простору в рамках концепції Лейбніца доповнюється тезою багаторакурсності, відповідно до якої «просторові відносини можуть змінюватися завдяки відкриттю нових перспектив» [5]. У багатьох комплексних підходах, розроблених дослідниками простору, реляційна інтерпретація доповнюється рядом інших уявлень, й зокрема субстанційного, при цьому продовжуючи зберігати своє домінуюче становище [5].

У контексті досліджень просторового повороту, слід акцентувати увагу на існування двох концепцій простору: топографічної та топологічної. Топографічний підхід пов'язаний з ідеєю фізичного простору (географічне та геометричне вивчення місцевості з наступним створенням та уточненням топографічних карт). Недаремно географи часто послуговуються термінами «простір» і «територія» як синонімами, наповнюючи їх ідентичним змістом. Однак поняття «територія» відрізняється від поняття «простір» своєю конкретністю, окресленістю певними координатами. Термін «територія» вживається для позначення обмеженої частини твердої поверхні земної суші з притаманними їй природними, а також створеними внаслідок людської діяльності (антропогенними) властивостями і ресурсами, яка характеризується певною єдністю, зокрема, природною чи суспільною. Вона визначається такими параметрами: протяжністю (площею); особливостями географічного розташування; визначеним типом (типами) природного ландшафту; ступенем господарського освоєння; здатністю виконувати роль «просторової основи діяльності суспільства».

Концепт «територія» у працях класиків юриспруденції трактується як територіальна основа будь-якої держави, невідчужуваний елемент «особистості» держави та місце її розвитку. Класично територія сприймається як невід'ємний атрибут держави як на теоретико-юридичному, так і на законодавчому рівні: сучасна держава не мислиться без території [6, с. 16]. Таким чином, топографічний підхід цілком прийнятний для аналізу території держави як основного її атрибуту.

Що стосується топології, то вона зазвичай визначається як розділ математики, що вивчає найбільш загальні властивості геометричних фігур – властивості, що зберігаються за будь-яких безперервних перетворень. Однак в наші дні навряд чи варто вважати топологію лише частиною математики, оскільки вона все ширше проникає у найрізноманітніші галузі знань [7, с. 61]. Виходячи за межі математики, топологія наче повертає собі своє первісне значення, свою буквальну (більш широку) суть. Вона розуміється як наука про місце (топос), як процедура визначення місця об'єктів у просторі, аналіз їх просторових зв'язків. Саме у цьому її широкому значенні топологія досить інтенсивно застосовується у сучасному соціально-гуманітарному знанні, в тому числі, й у знанні про право.

Топологія права, наголошує В. Пристенський, – процедура визначення місця права в соціальному просторі, аналізу його просторових зв'язків [7, с. 61]. Причому учений підкреслює нефізичний характер соціального простору. Нефізичний у тому сенсі, що він задається головним чином не рухом тіл, не натуральними властивостями речей, не природними факторами, а смислами і соціальними формами людської діяльності.

Отже, на відміну від топографії, топологія звертає увагу на змістовну характеристику і уможливорює більш глибоке і всестороннє розуміння права як такого.

Топологічному аналізу права в контексті проблем філософії людини присвячено цікаву публікацію В. Пристенського [7]. Автор досліджує просторові зв'язки права і людини, співвідношення їх місць в структурі соціального простору. Простір, що трактується соціально – є, на думку дослідника, своєрідним вмістилищем для чинних соціальних норм, здатним мати будь-який зміст. Відповідно і виявлятися цей зміст може в різних аспектах, одним з яких є правовий.

Право пов'язане з людиною, яка виступає як творець всієї соціальної реальності, й зокрема реальності правової, отже, право є похідним від людини. Воно може виникнути тільки на особистісному рівні соціального буття, – вважає дослідник. Соціальний простір, структура якого центрована на індивіда з його початковою і невідчужуваною свободою, має в собі правовий зміст і може вважатися правовим простором. Інакше кажучи, людина взагалі (як вид) виступає в якості необхідної, системоутворюючої умови будь-якого соціального простору. Освоюючи природний простір, вона тим самим формує простір соціальний. Системоутворюючою ж умовою правового простору виступає не людина взагалі, а людина в її певній іпостасі – як правова істота, правова особистість [7, с. 62]. Прихильником такої ж позиції є В. Малахов, який вказує, що правова істота об'єктивізується, стає видимою, власне, у правовому просторі, тобто вона стає діяльним, а не споглядаючим суб'єктом. Таким чином, правовий простір є надбанням (здобутком) правової істоти, виразом її природи [8, с. 91].

Загалом В. Пристенський показує, що право відображає в структурі соціального простору те місце, яке займає в ньому людина з її свободою. Учений приходить до висновку, з яким є всі підстави погодитися, що правовим простором є не будь-який соціальний простір, а тільки такий, в якому людина займає центральне місце і де реалізована її свобода. Отже, право виникає виключно в аспекті особистості, її прагнення реалізувати свою свободу, і виступає як форма реалізації (вираження) свободи, форма буття свободи (форма свободи) індивіда в суспільстві [7, с. 63]. Ці погляди науковця загалом, гармонують і з нашим загальним висновком про те, що правовий простір суб'єкта є осередком, ключовим пунктом, в якому зібрано все багатство проявів правової істоти, все різноманіття домагань і діянь особи, спрямованих на їх реалізацію [9, с. 68].

Перцепцію простору як проблеми у правовому ракурсі в контексті просторового (топологічного) повороту запропонувала також Сабіна Мюллер-Молл з факультету права Університету Гумбольта з Берліну, опублікувавши у 2013 р. своє дослідження за назвою «Правовий простір. Топологічне мислення права» (Legal Spaces Towards a Topological Thinking of Law) [10]. Автор поставила складне завдання розкрити сучасне концептуальне розуміння права, використовуючи просторовий підхід. Для цього дослідниця, відштовхуючись від розуміння права як нормативного порядку, виділяє три основні ознаки права – гібридність, релятивність та динамічність, які розглядаються у співвідношенні з нормативністю та комплексністю права. З цих позицій дослідниця пропонує мислити право як простір. При цьому простір розуміється як реляційна, динамічна структура, що утворена різними елементами, і відносини через та між цими елементами не є стабільними і заново створюють новий простір.

Власне, з точки зору топологічної концепції простору, правовий простір, на думку авторки, поділяється на три субпростори: правових норм, судових рішень та простору, що інтегрує правову теорію, принципи та доктрини, у зв'язку з цим ставиться питання про те, як може бути визначена внутрішня структура цих субпросторів та якими є відносини між цими трьома просторами. Право за цим підходом не є текстовою системою норм, а являє собою нормативну практику [3, с. 158–159].

Співзвучною є позиція Є. Зінкова, який прийшов до висновку, що «правовий простір» є не що інше, як взаємозв'язки і взаємовідносини, що виникають між суб'єктами та об'єктами правовідносин, правотворчості та правозастосування, які пов'язують в єдине ціле все різноманіття соціальної життєдіяльності суспільства і держави [11].

Але тут виникає інше запитання: чи ідентифікуємо ми простір з того, що в ньому діють люди, чи ми ідентифікуємо людей за тим, що вони діють у цьому просторі? Оскільки ми хочемо визначити саме простір, то за незалежну змінну треба брати діяльних людей. Однак тоді легко виявити, що є ряд випадків (наприклад, володіння садибою, громадянство, членство в організації з фіксованим місцем розташування і т. п.), тотожність діяльного суб'єкта може бути визначена, тільки виходячи з визначеності простору [12].

Аналіз згаданих та інших, відображених у наукових джерелах ідей, дає підстави стверджувати, що доцільно розрізняти: *суб'єктивний правовий простір* – правовий простір особи, який є значною мірою реляційним і утворює особливі відносини між об'єктами і процесами, це простір дій і комунікацій і поза ним жодні зв'язки не існують; *об'єктивний правовий простір*, який є субстанціальним і становить особливу сутність, що існує сама собою, незалежно від матеріальних об'єктів. Це немовби арена, на якій знаходяться об'єкти і розгортаються процеси, а коли всі матеріальні об'єкти зникли б, то простір залишився б. Саме право є таким простором.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи, акцентуємо:

по-перше, оновлене введення в філософсько-правовий дискурс понять простору, поля, просторового уявлення, топології дає нові можливості, нові вектори і ракурси для дослідження права та державно-правових явищ, тому просторовий поворот є актуальним, особливо в контексті глобалізації та віртуалізації;

по-друге, з двох концепцій простору, що існують на сьогодні, топографічна прийнятна для аналізу території держави як основного її атрибуту, адже пов'язана з ідеєю фізичного простору, а топологічна концепція простору акцентує на його нефізичній формі та уможливорює змістовну характеристику права, дозволяє сприймати право як практику, а не як текстову систему;

по-третє, аналіз праць видатних філософів, соціологів, юристів, дозволяє стверджувати, що доцільно розрізняти суб'єктивний та об'єктивний правовий простір, причому перший є більшою мірою реляційним, а другий – субстанціальним.

Загалом, просторовий поворот у праві є надзвичайно мало дослідженим, але перспективним напрямком наукових розвідок, однак це потребує оволодіння новим інструментарієм.

Список використаної літератури

1. Савчук В. В. Феномен повороту в культурі ХХ века / В. В. Савчук // *Международный журнал исследований культуры*. – 2013. – №1 (10). – С. 93–108.
2. Кононов И. Ф. *Пространственный поворот в социологической теории: перспективы развития* / И. Ф. Кононов // *Методология. Теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наукових праць*. – Вип. 19. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 151–157.
3. Богдан О. В. *Просторовий поворот і право* / О. В. Богдан // «Реформування інститутів права і держави: теоретичні та практичні підходи»: зб. мат. Міжнародної юридичної наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція, м. Київ (20 квітня 2016 р.): матер. круглого столу «Філософсько-правова концепція пра-

- вового простору», м. Тернопіль (18 березня 2016 р.): Тези наук. доповідей. – Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2016. – С. 156–160.
4. Макогон Т. И. «Пространственный поворот» и возможность новационных подходов в социально-философском дискурсе / Т. И. Макогон // Известия Томского политехнического университета. – 2012. – Т. 321. – № 6. – С. 167–172.
 5. Гобрусенко Г. К. Новые онтологические модели и пространственный поворот в современных «исследованиях науки и технологии» / Г. К. Гобрусенко [Электронный ресурс] // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. XXXIV междунар. науч.-практ. конф. № 2(34). – Новосибирск: СибАК, 2014. – Режим доступа : <https://sibac.info/conf/social/xxxiv/37064>.
 6. Кравчук В. М. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом і змістом / Валентина Кравчук // Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. праць Юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. – Вип. 1. – ТНЕУ, 2016. – С. 15–18.
 7. Пристенский В. Н. Топология права как аспект философии человека / В. Н. Пристенский // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 87. – С. 60–70.
 8. Малахов В. П. Концепция философии права: науч. издание / В. П. Малахов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.
 9. Кравчук В. М. Філософська площина осягнення правового простору / Валентина Кравчук // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наукових праць. – Вип. 58. – Одеса : Юридична література, 2011. – С. 63–69.
 10. Muller-Mall S. *Legal Spaces Towards a Topological Thinking of Law*. – Berlin: Springer-Verlag, 2013. – 143 p.
 11. Зинков Е. Г. Термин «пространство» в теории права [Электронный ресурс] / Е. Г. Зинков. – Режим доступа : <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=26&art=3119>.
 12. Филиппов А. Ф. Элементарная социология пространства [Электронный ресурс] / А. Ф. Филиппов // Социологический журнал. – 1995. – № 1. – С. 45–69. – Режим доступа : <http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/138/submission/original/138-262-1-SM.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2017.